

Бондаренко С. Ю.,
співробітник Служби безпеки України,
сертифікований партнер
Всеукраїнського освітньо-наукового проєкту «Всеосвіта»,
почесний член громадської організації «IESF»
експерт Національної стратегії освіти і науки України 2030 при МОН
України,
(м. Київ, Україна)

Березюк А. С.,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(м. Київ, Україна)

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ МГП

Захист цивільних осіб під час збройних конфліктів є одним з найбільш тривалих і складних завдань у сфері імплементації Міжнародного гуманітарного права (МГП). Засноване на принципах гуманності та мінімізації страждань, МГП, кодифіковане в Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них, спрямоване на захист осіб, які не беруть або більше не беруть участі у воєнних діях [1]. Однак у сучасному ландшафті збройних конфліктів, що характеризується асиметричною війною, недержавними суб'єктами і зростаючим перетином звичайних і кібервійськ, захист цивільних осіб часто підривається. У цьому дослідженні авторами розглядаються ключові виклики для захисту цивільного населення та оцінюється адекватність існуючої правової бази для вирішення цих питань, спираючись на нормативні положення МГП та пов'язаних з ним міжнародно-правових актів.

Центральне місце в захисті цивільного населення займає загальна стаття 3 Женевських конвенцій, яка вимагає гуманного поводження з усіма особами, які не беруть активної участі у воєнних діях. Ця стаття слугує наріжним каменем для регулювання неміжнародних збройних конфліктів, які зараз є домінуючою формою збройних конфліктів у всьому світі. Крім того, стаття 51 Першого додаткового протоколу до Женевських конвенцій (1977) прямо забороняє невідповідні напади на цивільне населення і закріплює принцип розрізнення, який зобов'язує сторони конфлікту завжди розрізняти комбатантів і цивільне населення [2]. Однак дедалі більша поширеність міських війн, коли бойові дії ведуться в густонаселених районах, робить застосування цих принципів надзвичайно складним. Застосування зброї вибухової дії з великим радіусом ураження, наприклад, артилерійських і повітряних ударів, призводить до руйнівних наслідків для цивільного населення, що ставить під сумнів

можливість узгодження такої практики з вимогами пропорційності і необхідності, кодифікованими в статті 57 Додаткового протоколу I.

Ще один важливий виклик пов'язаний з участю в сучасних конфліктах недержавних збройних формувань (НЗФ). Ці суб'єкти, які часто не є учасниками Женевських конвенцій, часто нехтують нормами МГП, вчиняючи кричущі порушення, такі як використання цивільних осіб в якості живого щита та обстріли об'єктів цивільної інфраструктури. Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) кваліфікує такі дії як воєнні злочини, але відсутність механізмів підзвітності НЗФ у поєднанні з фрагментарним характером їхніх командних структур серйозно підриває зусилля із забезпечення дотримання норм. Більше того, відсутність ефективних механізмів поширення та імплементації норм МГП серед НЗФ створює додаткову перешкоду для захисту цивільного населення.

Зростаюча цифровізація війни ще більше ускладнює правовий ландшафт. Використання кібероперацій у збройних конфліктах, хоча це прямо не передбачено чинними договорами МГП, створює значні ризики для цивільного населення через взаємопов'язаність сучасних об'єктів критичної інфраструктури. Наприклад, кібератаки, спрямовані на електромережі, водопостачання або медичні установи, можуть завдати значної шкоди цивільному населенню, опосередковано порушуючи принципи розрізнення і пропорційності. Хоча Таллінський посібник з міжнародного права, застосовного до кібервійни, містить тлумачні вказівки, він залишається необов'язковим до виконання і недостатньо інтегрованим у ширшу систему МГП. Ця нормативна прогалина підкреслює нагальну потребу міжнародного співтовариства в адаптації існуючих правових інструментів до реалій війни 21-го століття.

Поява автономних систем озброєнь (АСО) створює ще один вимір складності. Ці системи, які можуть самостійно обирати і вражати цілі, кидають виклик фундаментальним принципам МГП щодо підзвітності і людського нагляду. Стаття 36 Додаткового протоколу I вимагає від держав забезпечити, щоб будь-яка нова зброя, засіб або метод ведення війни відповідали чинним нормам МГП. Однак швидкий розвиток технологій штучного інтелекту випереджає регуляторні зусилля, залишаючи значну невизначеність щодо застосовності МГП до АСО. Відсутність загальноприйнятого визначення «значущого людського контролю» загострює цю проблему, викликаючи занепокоєння щодо потенційних порушень статті 51 Додаткового протоколу I та інших захисних положень.

Доля переміщених цивільних осіб, включно з біженцями та внутрішньо переміщеними особами (ВПО), є ще одним постійним викликом. Збройні конфлікти часто змушують мільйони цивільних залишати свої домівки, створюючи складні гуманітарні кризи. Хоча Конвенція про статус біженців 1951 року і Протокол до неї 1967 року забезпечують надійну основу для захисту біженців, відсутність всеосяжного правового інструменту, який би враховував специфічну вразливість ВПО, які залишаються в країні свого походження, створює значні прогалини в їхньому захисті [3]. Керівні принципи з питання про

переміщення осіб всередині країни, хоча і є цінним інструментом «м'якого права», не мають обов'язкової сили і значною мірою покладаються на співпрацю держав, яка часто є недостатньою в контексті конфліктів, що тривають.

Гендерно зумовлене насильство у збройних конфліктах є ще одним прикладом того, що норми МГП не виконуються в повному обсязі. Незважаючи на заборону згвалтувань та інших форм сексуального насильства відповідно до статті 27 Четвертої Женевської конвенції та статей 7 і 8 Римського статуту, такі порушення залишаються широко поширеними і систематично застосовуються як тактика ведення війни [4]. Приховування цих злочинів у поєднанні з обмеженою доступністю гендерно-чутливих механізмів притягнення до відповідальності та відшкодування збитків увічнює культуру безкарності. Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 і 1820 підкреслюють важливість протидії сексуальному насильству в умовах конфлікту та розширення участі жінок у мирних процесах, проте виконання цих резолюцій залишається непослідовним.

Недотримання норм МГП державними суб'єктами також створює значні проблеми. Хоча держави зобов'язані дотримуватися принципу забезпечення поваги до МГП відповідно до Загальної статті 1 Женевських конвенцій, порушення продовжуються, особливо в конфліктах, пов'язаних з проведенням контртерористичних операцій. Широке тлумачення військової необхідності часто використовується для виправдання дій, які непропорційно впливають на цивільне населення, підриваючи принципи пропорційності та розрізнення. Крім того, політизація гуманітарної допомоги, прикладом якої є запровадження блоkad і обмежень гуманітарного доступу, суперечить зобов'язанням за статтею 70 Додаткового протоколу I, яка передбачає вільний пропуск вантажів з гуманітарною допомогою.

Для вирішення цих багатогранних проблем міжнародне співтовариство має посилити механізми моніторингу та забезпечення дотримання МГП. Створення незалежних комісій зі встановлення фактів, як це передбачено статтею 90 Додаткового протоколу I, має бути розширене і забезпечене належними ресурсами. Крім того, необхідно посилити роль міжнародних і регіональних судів, включаючи МКС і Європейський суд з прав людини, у переслідуванні воєнних злочинів і забезпеченні відповідальності. Держави також повинні інвестувати в поширення норм МГП за допомогою освітніх і тренінгових програм, особливо для збройних сил, щоб сприяти формуванню культури їх дотримання.

Для вирішення численних проблем, пов'язаних із забезпеченням захисту цивільного населення під час збройних конфліктів відповідно до норм міжнародного гуманітарного права (МГП), необхідно запропонувати комплексні, юридично обґрунтовані та практично здійсненні заходи, спрямовані на зміцнення нормативної бази та забезпечення її ефективного застосування. Це завдання вимагає багатовимірного підходу, що включає розробку нових правових стандартів, вдосконалення механізмів дотримання, адаптацію МГП до сучасних технологічних досягнень і створення надійної системи підзвітності. Ці пропозиції повинні міцно ґрунтуватися на чинних положеннях міжнародних

правових інструментів, зокрема Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них, Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) і відповідних інструментів «м'якого права», а також передбачати потреби майбутніх збройних конфліктів.

Основною проблемою сучасних конфліктів є складність забезпечення дотримання принципу розрізнення, закріпленого в статті 48 Додаткового протоколу I, через поширеність міських війн і застосування вибухової зброї в населених районах. Щоб пом'якшити цю проблему, слід внести поправку до статті 51 Додаткового протоколу I, щоб передбачити чітку заборону на застосування вибухової зброї з широкою зоною ураження в густонаселених районах, за винятком обставин, коли її розгортання може очевидно відповідати принципам пропорційності і необхідності, як це визначено в статті 57. Держави повинні бути зобов'язані прийняти оперативні керівництва, що обмежують застосування такої зброї, і створити механізми перевірки перед розгортанням для забезпечення дотримання цих керівництв. Крім того, Міжнародна комісія зі встановлення фактів (стаття 90 Додаткового протоколу I) повинна отримати розширену юрисдикцію для розслідування звинувачень у невибіркових атаках, а її висновки повинні бути обов'язковими як для держав, так і для недержавних суб'єктів.

Виклики, пов'язані з участю недержавних збройних формувань (НЗФ), вимагають інноваційних підходів до їхньої взаємодії з нормами МГП. Хоча загальна стаття 3 Женевських конвенцій встановлює мінімальний стандарт гуманного поводження, її застосування до НЗФ залишається обмеженим. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити новий міжнародний договір, який би накладав конкретні зобов'язання на НЗФ, а також механізми їхньої сертифікації та умовного визнання на основі продемонстрованого дотримання норм МГП. Цей договір також повинен вимагати від держав поширювати норми МГП серед ЗС на їхніх територіях або в зонах впливу і надавати технічну допомогу в розробці внутрішніх кодексів поведінки, приведених у відповідність до міжнародних правових стандартів. Крім того, слід створити незалежний моніторинговий орган, який потенційно діятиме під егідою Організації Об'єднаних Націй, для перевірки дотримання норм МГП, публікації регулярних звітів та сприяння діалогу між цими групами і державними суб'єктами.

Поява кібервійни створює унікальні виклики, на які недостатньо реагують існуючі інструменти МГП. У відповідь на це держави повинні скликати дипломатичну конференцію для обговорення нового протоколу до Женевських конвенцій, який би конкретно стосувався кібероперацій. Цей протокол має включати принципи розрізнення, пропорційності та обережності, прямо забороняючи кібератаки на критично важливі об'єкти цивільної інфраструктури, такі як заклади охорони здоров'я, системи водопостачання та енергосистеми, захищені статтею 54 Додаткового протоколу I. Протокол також має передбачити створення національних і міжнародних механізмів атрибуції кібератак, що забезпечить притягнення до відповідальності державних і недержавних суб'єктів, відповідальних за такі операції. Талліннський посібник, попри його

цінність як інтерпретаційного керівництва, має бути офіційно оформлений як обов'язковий додаток до цього протоколу, таким чином інтегруючи його принципи в ширшу систему МГП.

Щоб протистояти зростаючому використанню автономних систем озброєнь (АСО), держави повинні терміново прийняти мораторій на розгортання АСО до завершення переговорів про обов'язковий до виконання міжнародний інструмент. Цей документ має втілити в життя вимоги статті 36 Додаткового протоколу I, встановивши чіткі критерії «значущого людського контролю» і визначивши обставини, за яких АСО можуть бути законно застосовані. Крім того, інструмент повинен містити надійні положення щодо прозорості та підзвітності, вимагаючи від держав звітувати про розробку, випробування і розгортання АСО перед незалежним наглядовим органом. Включення режиму відповідальності за шкоду, заподіяну АСО, за зразком положень статті 8 Римського статуту щодо відповідальності командування, ще більше посилить підзвітність і стримування.

Захист переміщених цивільних осіб вимагає подвійного підходу, що стосується як біженців, так і внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Держави повинні працювати над прийняттям обов'язкової до виконання міжнародної конвенції про захист ВПО, що ґрунтується на принципах, сформульованих у Керівних принципах з питання про переміщення осіб всередині країни. Ця конвенція повинна зобов'язати держави надавати адекватну гуманітарну допомогу ВПО, забезпечувати їхню безпеку та гідність, а також сприяти довгостроковим рішенням, включаючи повернення, розселення та місцеву інтеграцію. Крім того, конвенція повинна надати міжнародним організаціям, таким як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), можливість втручатися в ситуації, коли держави не бажають або не можуть виконувати свої зобов'язання, тим самим заповнюючи існуючі прогалини в захисті.

Гендерно зумовлене насильство, яке є поширеним порушенням МГП, вимагає більш суворих заходів для забезпечення відповідальності та відшкодування збитків. Держави повинні бути зобов'язані створити спеціалізовані слідчі підрозділи та механізми кримінального переслідування для боротьби з сексуальним насильством у збройних конфліктах, як це передбачено статтею 7 Римського статуту. Ці підрозділи повинні враховувати гендерні аспекти та мати достатні ресурси для надання всебічної підтримки жертвам насильства. Крім того, під егідою МКС слід створити міжнародний компенсаційний фонд для жертв сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, який фінансуватиметься за рахунок внесків держав і штрафів, накладених на засуджених злочинців. Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 і 1820 слід імплементувати шляхом прийняття обов'язкових до виконання національних планів дій з регулярним моніторингом і звітуванням для забезпечення ефективної імплементації.

Дефіцит дотримання норм МГП державними суб'єктами підкреслює необхідність посилення зобов'язання «забезпечувати повагу» до МГП згідно із

загальною статтею 1 Женевських конвенцій. Цього можна досягти шляхом створення механізму універсального періодичного огляду, подібного до того, що використовується Радою ООН з прав людини, для оцінки дотримання державами зобов'язань з МГП. Держави також повинні бути зобов'язані включити положення МГП у свої національні правові системи, а також проводити періодичні аудити незалежними експертами для перевірки їх виконання. Крім того, слід розширити роль міжнародних і регіональних судів у розгляді справ про порушення МГП, заохочуючи держави визнати юрисдикцію МКС і розширити мандати регіональних судів з прав людини, включивши до них розгляд справ про порушення МГП.

Нарешті, політизація гуманітарної допомоги має бути вирішена шляхом зміцнення правової бази, що регулює гуманітарний доступ. До статті 70 Додаткового протоколу I слід внести зміни, щоб прямо заборонити використання гуманітарної допомоги як інструменту політичного впливу або військової стратегії. Держави повинні бути зобов'язані сприяти швидкому і безперешкодному проходженню гуманітарної допомоги за будь-яких обставин, а будь-які перешкоди повинні розглядатися незалежним міжнародним арбітражним механізмом. Крім того, принцип неупередженості при наданні гуманітарної допомоги повинен неухильно дотримуватися, а суб'єкти, викриті в дискримінаційній практиці, повинні бути покарані.

Насамкінець, захист цивільного населення під час збройних конфліктів вимагає адаптивного і далекоглядного підходу до МГП. Усуваючи виявлені прогалини і проблеми за допомогою запропонованих заходів, міжнародне співтовариство може забезпечити дотримання основоположних принципів гуманності, розрізнення, пропорційності та підзвітності навіть на тлі зростаючої складності сучасних воєнних дій. Ці реформи не лише підтверджують незмінну актуальність МГП, але й слугують свідченням колективної прихильності держав до пом'якшення людських страждань під час збройних конфліктів.

На закінчення, захист цивільних осіб під час збройних конфліктів залишається першочерговою, але недосяжною метою міжнародного гуманітарного права. Нормативна база, встановлена Женевськими конвенціями, Додатковими протоколами та пов'язаними з ними правовими інструментами, забезпечує міцну основу для захисту цивільного населення. Однак мінливий характер війни в поєднанні з постійними прогалинами в дотриманні та підзвітності вимагають від міжнародного співтовариства узгоджених зусиль з адаптації та зміцнення правового режиму. Лише за допомогою таких заходів можна реалізувати основоположні гуманітарні цілі МГП перед обличчям безпрецедентних викликів сучасності.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція; ООН від 12.08.1949 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 28.01.2025)

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Протокол; ООН від 08.06.1977 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_199 (дата звернення: 28.01.2025)
3. Конвенція про статус біженців : Конвенція; ООН від 28.07.1951 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_011 (дата звернення: 28.01.2025)
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут; Міжнародні суди від 17.07.1998 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588 (дата звернення: 28.01.2025)